

**МАРКЕРИ ЕМОТИВНОСТІ У ТВОРАХ ОЛЕНИ ПЕЧОРНОЇ
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ «ГРІШНИЦЯ»
ТА «ФОРТЕЦЯ ДЛЯ СЕРЦЯ»)**

Мельник Л. Б.

ВСТУП

Емоційна сфера людини ніколи не була поза увагою науковців – нею цікавилися психологи й медики, літератори й мовознавці, філософи й музикознавці. Розуміння причин появи емоцій і пояснення особливостей психоемоційного стану, пошуки виходу з нього заради збереження здоров'я та способи вияву чуттєвості з огляду на пізнання людини як найвищої цінності зумовлюють актуальність порушеної проблеми.

Мовознавці, аналізуючи з того чи того ракурсу текст художнього твору, не оминають категорії емотивності, яка дає змогу пізнати не просто ідіолект митця, а й зануритися в суб'єктивне бачення персонажем світу, оцінювання ним ситуацій і проблем. Мовотворчість Олени Печорної щодо цього ще досліджено недостатньо, що спонукає нас зосередити на цьому свою увагу.

Вербальний вияв емоцій та почуттів поставав об'єктом досліджень таких лінгвістів, як М. Охріменко, Н. Березовська-Савчук, І. Коновал, Л. Білоконенко, У. Галів, М. Гамзюк, М. Марінашвілі та Т. Весна, Л. Мельник. Зокрема, М. Охріменко описувала структурні особливості полів та мікрополів на позначення емоцій¹, І. Коновал простежувала вплив емоційних станів на психологічну тональність художнього контексту², У. Галів з'ясовувала засоби вираження емотивності в поетичних творах різних авторів³, Н. Березовська-Савчук зосереджувала увагу на синтаксичних засобах вираження емоцій (зокрема, емоції *смуток*)⁴, М. Марінашвілі, Т. Весна та Л. Склярова вивчали оцінний компонент, відображений в емоційно-оцінній лексиці⁵.

¹ Охріменко М. Структурні й ідіоетнічні особливості одиниць фразеосемантичного мікрополя «тривога / хвилювання» у сучасних перській і українській мовах. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2018. Вип. 18. С. 257–263.

² Коновал І. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа емотивно-оцінними семантичними засобами в мовотворчості Олександра Довженка. *Література та культура Полісся*. 2019. Вип. 96. Серія : Філологічні науки. № 13. С. 194–201.

³ Галів У. Засоби вираження емотивності як лінгвоментальні формули (на прикладі поезій Л. Костенко, В. Стуса, М. Вінграновського). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 53–60.

⁴ Березовська-Савчук Н. А. Синтаксичні засоби вираження емоції «смуток» (на матеріалі лірики Ліни Костенко). *Філологічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 270–280.

⁵ Марінашвілі М. Д., Весна Т. В., Склярова Л. П. Мовні засоби вираження емотивності в художньому діалозі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2022. Вип. 56. С. 90–94.

Метою пропонованої розвідки є намір віднайти в мовленні персонажів текстів романів Олени Печорної «Грішниця» та «Фортеця для серця» лінгвістичні маркери на позначення певного психоемоційного стану та проаналізувати способи їх передачі. Принагідно зазначимо, що для аналізу цих засобів важливим є врахування контексту, бо «розгляд в ізоляції від тексту надає лише приблизне, поверхнєве уявлення про набір емотивних смислів, які реалізуються в тексті в плані їх однотипності / різнотипності, монотональності / політональності»⁶.

1. Емотивність як відзеркалення реалій життя

Людиною часто керують емоції... Позитивні й негативні, вони виливаються в емоційні реакції (сміх, плач, крик, стогін, імпульсивну дію) та емоційні стани. А ці стани – «це тривалі переживання, ефект від сильної емоційної реакції»⁷, що охоплюють не лише *почуття, пристрасті, настрої*, а й *тривогу, страх, депресію і афект*.

Стосовно афекту погоджуємося з Л. Божович, що «*усім* (виділення наше – М. Л.) людям більшою або меншою мірою властиве афективне життя, без якого вони перетворилися б на пасивних, безособових істот»⁸. Поняття афекту не повинно трактуватися як щось вкрай негативне – на думку психологів, прикладом цього стану може бути не лише страх чи вибух гніву, а й несподіване, раптове переживання великої радості чи задоволення, захоплення. Інакше кажучи, говорять про афект горя чи афект радості, а відповідно – когнітивно-оцінний та експресивно-комунікативний елементи⁹. Звичайно, у тому чи тому випадку людина діє не раціонально, а імпульсивно, з виплеском емоцій і почуттів.

З'ясування порушеної наукової проблеми вимагає належного володіння метамовою. Наприклад, поняття *емоції* і *почуття* часто сплутують, однак зміст та форма переживання їх різні, хоча між собою вони органічно пов'язані. «Тісний зв'язок почуттів з емоціями

⁶ Ковпик С. Специфіка емотивного субстрату роману С. Андрухович «Фелікс Австрія». *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2019. Вип. 25. С. 80.

⁷ Вишневецький С. Механізми виникнення емоцій, їх види, прояви та стани. *Актуальні напрями психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти* : матеріали I Всеукраїнського круглого столу (м. Дніпро, 18 травня 2018 року). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 20.

⁸ Цит. за: Терещук А. Д. Досвід вивчення афектів особистості в українській психології ХХ століття. *Становлення базових парадигм української психології* : колективна монографія / за ред. В. В. Турбан. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. С. 101.

⁹ Терещук А. Д. Там само.

виявляється передусім у тому, що кожне почуття переживається і розкривається через конкретні емоції»¹⁰.

«Емоції – це переживання, що виникають у певний, конкретний момент, у певній ситуації», а «почуття – це переживання людиною свого ставлення до того, що вона пізнає, робить, до інших людей і до самої себе»¹¹. Якщо ж говорити про відмінності між ними, то емоцію помічають ззовні, тоді коли почуття є чимось внутрішнім, його не завжди можна розгледіти; емоції властива миттєвість, короткочасність, тоді коли вияв почуттів більш тривалий. Американський психолог Керол Ізард виділив десять базових емоцій: радість, цікавість, здивування, гнів, зневага, відраза, сором, провина, страх і горе¹².

До причин, які зумовлюють появу будь-якої емоції чи емоційного стану людини, належать, окрім психічного та фізичного самопочуття, ще й зовнішні чинники. Серед них – конфлікти, проблемні ситуації, несумісність поглядів та способу співжиття родичів і членів колективу. Звідси чутлива до соціально-побутових умов людина стає заручником ситуації, і лише надзвичайні вольові зусилля допомагають впоратися з труднощами без особливих болісних наслідків.

Психічні (емоційні) стани тісно пов'язані з психічними властивостями особистості. Залежно від оцінювання ситуації індивідом, від рівня його переживань простежуємо перебіг чи відсутність емоційного стану. У цьому випадку можна говорити про саморегуляцію особистості. Як стверджує педагог і науковець І. Галян, «особистісна саморегуляція – це динамічна система взаємодії особистості і довкілля, функціонування якої спрямоване на досягнення самостійності, ініціативності та відповідальності за свої вчинки. Згідно із цим (особистісним) підходом, саморегуляція є основним механізмом забезпечення стійкості особистості й водночас сприяє розвитку особистості, зміні поведінки, індивідуальних можливостей, станів особистості»¹³.

Однак саморегуляція різних гендерних груп, різних вікових категорій різна. Психологічні дослідження показують, що, на відміну від хлопців, у дівчат домінує показник інтенсивності використання когнітивної регуляції емоцій. У старшій віковій групі активнішими щодо саморегуляції є чоловіки – для приборкання емоцій вони більше

¹⁰ Карпюк Ю. Я. Практикум із загальної психології : навчально-методичний посібник / за ред. Ю. Я. Карпюк. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. С. 66.

¹¹ Основи психології : курс лекцій з вибіркової дисципліни для здобувачів фахової передвищої освіти денної форми навчання / уклад. І. В. Чигринюк. Луцьк : ТФК ЛНТУ, 2022. С. 28–29.

¹² Цит. за: Коновал І. Там само. С. 197.

¹³ Галян І. М. Саморегуляція оцінних ставлень вчителя у педагогічній взаємодії : монографія. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1998. С. 109.

використовують з-поміж трьох типів саморегуляції когнітивну та моторну регуляції¹⁴.

Схиляємося до вже узвичаєної гендерної ролі жінок, що вони все-таки більш емоційні, ніж чоловіки, але інтенсивність вияву гніву, злості, жорстокості у них значно менша, ніж у чоловіків. Це, мабуть, і є причиною численних принижень, знущань і морального та фізичного насильства з боку чоловіків. Емоції жіноцтва переходять у значно нижчі за ступенем вияву негативної експресії стани, хоча представлені досить цікавими емотивними маркерами (мовними засобами вияву емоцій).

Важливим для окреслення особливостей емоційного реагування людини і з'ясування мовних засобів вияву цього є розрізняти поняття *емоційність* та *емотивність*, чому присвячені праці спершу закордонних науковців у галузі психології та лінгвістики (В. Шаховський, В. Виноградов, Г. Засекіна, О. Шахматов, Ш. Баллі, О. Вольф, В. Маслова, В. Телія), згодом – українських (С. Єрмоленко, В. Чабаненко, Т. Космеда, В. Сліпецька, С. Шабат-Савка та ін.).

Проведені В. Шаховським дослідження засвідчують, що *емоційність* є категорією психічною, а *емотивність* – мовною, бо емоційність дає психологічну характеристику людині, а «емотивність є лінгвістичною характеристикою тексту», тобто її «можна охарактеризувати як лінгвістичний корелят психологічної категорії емоційності»¹⁵. Натомість В. Телія терміни *емоційність* та *емотивність* зводить до синонімічних. На думку науковиці, «категорія емотивності є психологічною, тому що вона пов'язана з емоційною сферою психіки та співвідноситься за змістом з певними типами емоцій – почуттів-відносин, які ми визначаємо у діапазоні схвальної чи несхвальної реакції на те, що позначається»¹⁶.

Українська мовознавиця С. Шабат-Савка по-своєму тлумачить цю проблему, зазначаючи, що «емоційність є відображенням поведінки суб'єкта комунікації в конкретний момент мовлення, тому характеризує передусім живе, динамічне, усне мовлення, а емотивність пов'язана із намаганням мовця передати свій емоційний стан або ж по-особливому відреагувати на побачене», тобто «емоції вербалізуються за допомогою

¹⁴ Бикова С. В. Особливості емоційного інтелекту жінок та чоловіків. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 128.

¹⁵ Цит за: Лелет І. О. Емоційність vs емотивність : взаємозв'язок та розмежування понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2021. № 49. С. 107.

¹⁶ Цит за: Кемінь У. Емоція, емоційність та емотивність : до проблеми розмежування термінопонять. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : Серія : Українська мова*. 2020. № 1 (25). С. 14.

одиниць різних мовних рівнів – лексичного, граматичного та ін.»¹⁷. Сучасні лінгвістичні дослідження, на думку вченої, актуалізують питання, що «пов'язані з текстовою емотивністю, з розумінням тексту як засобу передавання не тільки предметно-логічної, а й естетичної, емоційної, оцінної інформації»¹⁸.

Емотивність, хоч і не завжди передбачає наявність адресата, базується на оцінці дійсності¹⁹, на зображенні поведінки індивіда в певних соціально-побутових обставинах. Емоційна оцінка, оприявлена тією чи тією мовною одиницею (словом, реченням, фразою), – це здатність тієї одиниці «виразити емоційне ставлення до предмета мовлення, яке демонструє мовець»²⁰.

На думку Г. Цинтар²¹, жінкам порівняно з чоловіками властива інша емотивна тональність адресатного типу, спрямована на емоційну сферу реципієнта; інші емотеми, як-от *любов, сім'я, родина*. Можливо, у цьому полягає позиціонування жінки як Матері, Берегині, Жінки.

Емотивність виражається через текстові складники – показники емотивності, тобто емотивно навантажені слова, фрази чи речення. Ці мовні одиниці прямо чи опосередковано слугують визначниками характеру авторського емоційного задуму, того, як читачі емоційно реагують на текстову дійсність.

Семантичне призначення такого типу лексики полягає в номінуванні денотата, вираженні емоційного ставлення мовця до денотата та мовленнєвої ситуації за тих чи тих обставин. Зрозуміло, що вираження емоцій у мовленні та їх емоційний вплив «здійснюється завдяки емотивній функції мовних одиниць, обумовленій емотивною семантикою, яка реалізується емотивами, що актуалізуються в специфічних контекстах»²².

¹⁷ Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці : Букрек, 2014. С. 116.

¹⁸ Шабат-Савка С. Синтаксичні маркери емотивності в художньому дискурсі (контекст «Щоденника страченої» Марії Матіос). *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 18. С. 86.

¹⁹ Прокоійченко А. В. Диференційні ознаки категорій експресивності, емотивності та оцінності. *Взаємодія одиниць мови та мовлення : комунікативно-когнітивний, соціокультурний, перекладознавчий і методичний аспекти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ 28 березня 2014 року) / ред. О. В. Ткачик. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. С. 45.

²⁰ Сліпецька В. Взаємозв'язок понять емоційність, оцінка, експресивність – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоцій. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Vol. IV. S. 150.

²¹ Цинтар Н. В. Гендерні особливості емотивного фону та емотивної тональності англійських художніх творів XIX століття. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2022. № 57. С. 98.

²² Кузенко Г. М. Емоціональні висловлювання як об'єкт наукових досліджень. *Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін у вищій та середній школі* : матеріали наукової конференції. Миколаїв : МФ НаУКМА, 1998. С. 116.

Емотивність оприявлено на різних мовних рівнях – фонологічному, словотвірному, лексичному, синтаксичному та стилістичному. Якщо говорити про емотивні засоби на фонетичному рівні, то зрозуміти певну інформацію допомагають інтонація, тембр, сполучення фонем, різні види пауз, подвоєння чи римування на кшталт *тишком-нишком, дівчинонька-калінонька*. Настрій або емоційний стан показує навіть неправильне вживання наголосу чи свідоме ковтання закінчень або перекручування звуків мовцем. Такі відхилення від мовної норми зазвичай відбуваються у стані підвищеного нервового збудження, у моменти іронії чи сарказму.

З'ясуванню ролі словотворчих засобів вираження емоційного забарвлення мови присвячено мовознавчі розвідки К. Городенської²³, Г. Сагач²⁴, З. Сікорської та Б. Шарпило²⁵. Автори досліджень одно-стайні, що досить вдало емотивну оцінність на словотвірному рівні виражають демінутиви – зменшено-пестливі форми іменників, прикметників чи дієслів на позначення позитивного, а також пейоративи – мовні одиниці, у семантичній структурі яких є негативна емотивна сема, бо представляють негативне ставлення одного мовця до іншого. За допомогою словотворчих суфіксів **-чк-** (**-ечк**, **-очк-**), **-к-**, **-ець-**, **-оньк-**, **-еньк-**, **-есеньк-** пізнаємо в демінутивах вираження любові, ніжності та турботи: *вітаннячко, донечка, крихточка, татко, вітерець, головонька, біленький, малесенька, спатки*. А іронію, осуд і зневагу передають пейоративи, які постали додаванням суфіксів **-ищ-**, **-иськ-**, **-уг-**, **-ан-** тощо: *хмарище, вітрисько, хлопчисько, хитрюга, політикан*. Бувають, однак, випадки, коли такі словотворчі форманти (залежно від мотивувального слова) експлікують позитивну характеристику, наприклад, як у дериваті *дружище*.

Лексичні засоби емотивності (а ними теж можуть бути іменники, прикметники, дієслова, прислівники, вигуки) «апелюють до почуттів, емоцій та стереотипів адресата, створюють емотивний зміст і емотивну тональність тексту»²⁶. Найбільшу концентрацію оцінно-емоційного навантаження спостерігаємо у прикметниках (дієприкметниках). Особливість їх полягає в тому, що вони, характеризуючи певну емоцію, конкретизують її. Серед таких емоцій: а) смуток, напр.: *Виходжу в сад*,

²³ Городенська К. Г. Варіативність словотворчих суфіксів у розмовних найменуваннях осіб за зовнішніми ознаками. *Українська мова* : науково-теоретичний журнал. 2022. № 1 (81). С. 3–20.

²⁴ Сагач Г. Емоційні суфікси на позначення позитивної суб'єктивної оцінки. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 12. С. 24–30.

²⁵ Сікорська В. С., Шарпило Б. А. Іменники з суфіксами суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1977. № 6. С. 13–23.

²⁶ Березовська-Савчук Н. А. Лексика мовної репрезентації емоції смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко). *Філологічні студії*. 2018. Вип. 17. С. 105.

він **чорний і худий**, / йому вже ані яблучко не сниться (2, с. 342); **Чорні** від страждання мої ночі... (5, с. 183); **І вовчі небеса – над вовчими** віками снують свою ходу – **печальна та хода** (1, с. 49); б) щастя, напр.: **Світку мій білий, яке тут роздолля!** (2, с. 15); в) біль, напр.: **Ні очей, ні вух, ні рук, ні ніг, ні рота. Очуждлий в своєму тілі** (7, с. 26); г) гнів, напр.: **Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі!** (5, с. 190).

Трапляється, що прикметники, як, зрештою, й іменники та дієслова називають емоцію або почуття (йдеться про логіко-предметну співвіднесеність), напр.: **Які щасливі очі у казок!** (2, с. 291); **Сьогодні прощальна пора настає...** (7, с. 280). Дієслова можуть виявляти конотацію віри, сили волі, змагальності чи витривалості, напр.: **Терпи, терпи – терпець тебе шліфує...** (7, с. 285).

Така лексика, поєднуючись з іншими словами на певному рівні, наприклад синтаксичному, не лише виражає емоції, а й дає оцінку предметам чи вчинкам, напр.: **До двадцяти бунтуємо завзято, / Шукаєм правди, клянемо брехню / І віримо, що нашому огню / Належить всяку нечисть спопеляти** (6, с. 240).

3-поміж синтаксичних засобів вираження емотивності лінгвісти найчастіше називають різні види речень за комунікативним призначенням (розповідні, спонукальні, бажальні, питальні), перерваність, незакінченість синтаксичних конструкцій, повтори, парцельовані структури²⁷. Власне вони вдало відтворюють реакцію персонажа на ту чи ту подію, представляють емоційний стан у певній ситуації, показують невідому емоцію, яку спровокували життєві реалії.

2. Пізнання психоемоційного стану персонажів романів

«Грішниця» та «Фортеця для серця» через систему мовних засобів

У «жіночих романах» Олени Печорної на долю жінки випала місія не просто бути берегинею, матір'ю та коханою, а виступати жінкою – іноді слабкою, тендітною (почасти не просто вразливою, а зломленою обставинами й життям) або ж сильною, вольовою особистістю.

Головні героїні романів «Грішниця» й «Фортеця для серця» – Лариса і Леся, обидві з нелегкою долею, однак із різним сприйняттям світу. Одна – зі здушеним боєм, стражданням і замкнутістю, інша – з тугою за матір'ю та щиро наївною відкритістю. Характер переживань кожного персонажа зумовлений їхнім ставленням до потреб та обставин, у яких вони опиняються. Дівчинка Лариса, батьки якої виявляють пристрасть до алкоголю, в дитинстві не відчувала ні родинного затишку, ні сімейних цінностей – саме тому в зрілому віці, пригадуючи минуле, вона каже: *Може, якби не дитинство, усе склалося б зовсім по-іншому? Не «може» – так і*

²⁷ Березовська-Савчук Н. А. Синтаксичні засоби... С. 279.

було б, до речі, не тільки зі мною (3, с. 264). Запереченням вставного слова може (для вияву припущення) передається тверда впевненість, переконаність героїні у її твердженні. Так мовлення як основний вид комунікації стає виявом внутрішнього світу героїв, їх суб'єктивною позицією в тих чи тих обставинах, їхньою емоційно-експресивною реакцією на навколишні події та явища. Героїня іншого твору, Леся («Фортеця для серця»), опинившись після втрати матері й загибелі батька в незнайомих родичів, налякано тремтіла, як вогник свічки, тієї, що... що біля труни, а ще шепотіла беззвучно, самими вустами, щоб подумки кричати, скільки було сили, таке рідне й рятівне: «Мамочко» (4, с. 14–15). Віддзеркалення не просто емоційності, а експресивності передано теж особливостями текстової семантики, зокрема використанням антитези.

Виразним текстотвірним засобом є кільце строфи (анепіфора). У досліджуваних творах цей стилістичний засіб є своєрідним підсиленням експресії, напр.: *Хороша дівчинка... Ой, хороша* (4, с. 40); *Знаю: бабуся буде проти того навчання в місті, але... тобі не можна інакше. Чуєш? Не можна...* (4, с. 131); *Не кажи нічого. Не кажи. Вік тут ні до чого* (4, с. 200); *Та звичайна я, звичайна!* (4, с. 201); *Усміхайся. Шкірся, як навіжена, вони те люблять. Гаспиди! Думають, що геть усі тішаються, коли їхні ники бачать. І хай думають! Зрозуміла? У-смі-хай-ся!* (4, с. 255).

Стилістичними засобами для вияву емотивності є також численні градації-повтори, які інтенсифікують описуване, напр.: *Однак ми вірили, вірила й вона, бо надто страшно вже виглядав інвалідний візок у кутку палати* (3, с. 35); *А я казала тобі, щоб не чіпав. А ти – гроші-гроші, експерт хренов!* (3, с. 67); *Біль. Гострий-гострий і ниючий одночасно* (3, с. 264), *Тихше, тихше, не плач* (4, с. 25); *Не дам, дядьку. Не дам косити, чуєте?* (4, с. 50); *Вона не помічала, як холонуть на обличчі сльози, не відчувала ні морозу, ні вологи – нічого...* (4, с. 234).

З урахуванням того, що емоція та експресія часто опиняються поруч, адже експресія – це рівень вияву емоції (позитивної чи негативної), схилиємося до пропозиції Т. Вавринюк послуговуватись терміном «емоційно-експресивна лексика»²⁸. Вона відповідно дає оцінку людям, явищам чи предметам, що фігурують у певному творі – негативну, напр.: *Батька звали Любомиром, однак миру в ньому було ще менше, ніж у матері чистоти. Кожен із нас носить у собі свого демона, мій батько свого не мав, бо давно став ним* (3, с. 20); *Крижана відповідь боляче різонула по вухах, а залицьальник тільки густо почервонів...* (3, с. 14); *Бабця посунула на жінку так страшно, що та мимоволі*

²⁸ Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 69.

відступила аж під сусідський тин і пірнула в першу-ліпшу хвіртку... (4, с. 33); Слова зависали в повітрі, хотілося в них вірити, однак чомусь не виходило. Чому вони завдають таких глибоких ран, а зцілюють настільки поверхово? (3, с. 187), чи позитивну, напр.: Кохання змінює жінку. Вона стає схожою на сонце, до якого тягнеться все живе, навіть не підозрюючи, звідки йде це світло (3, с. 124); Кохання – це коли джміль знаходить невидиму квітку серед луку, де від барв ріже око (4, с. 269); Я тепер знаю, дівчата, що таке – оте щастя. Не гроші, ні, не слава чи влада, дарма за ними ганяються. Знати треба, заради чого живеш чи заради кого, і все (3, с. 114); Друзі з'являються в нашому житті по-різному, але коли це трапляється в критичний момент, можете не сумніватися, що то справжній подарунок долі (4, с. 63); Дівча всміхнулося крізь пелену це невимпаканих сліз і згадало мамину усмішку – легку-легку, найдорожчу з усіх, бо лише мама усмішка свідчить про дитяче щастя (4, с. 25).

Рівень оцінності оприявлено за рахунок або зіставлення фактів, або порівняння з чимось / кимось чи уподібнення.

Часто в лексиці Олени Печорної (авторській чи персонажа) простежуємо емоційність, що закладена в самому етимологічному значенні слів. Серед таких лексем:

– любов, напр.: – *То був мій шлях, тепер я це знаю й у свою хвилину піду – не озираючись, без прокльонів, з молитвою за тих, кого любила чи ненавиділа, ще заберу гріхи й залишу по собі **Любов** – щоб світ став кращим* (3, с. 282);

– радість, напр.: *Хлопчик завмер на місці, а потім **радісно** кинувся до неї, хапаючи рученятами ті її руки...* (3, с. 116);

– щастя, напр.: *Ларисо, обіцяй мені, що будеш розумницею й обов'язково, чуєш, обов'язково станеш **щасливою*** (3, с. 57); *...мені **щасливо** посміхалася білява дівчина...* (3, с. 136); *Фарби лягли до дівчачих рук, мов дитина, а серце **щасливо** затріпотіло під білою хмаринкою* (4, с. 166); *Удвох вони були подібні до суцільного полотна, на якому пишуть **щастя*** (4, с. 322);

– цікавість, напр.: *Десь за два тижні **цікавість** до незвичної гості нікуди не зникла, тільки стала спокійнішою, а згодом якимось поступово й непомітно перетворилася на щось ледь відчутне* (3, с. 14);

– спокій, напр.: *Якщо зрозумієш, то й спокій віднайдеш, а спокій душі людської – і є рай* (3, с. 17);

– сум, напр.: *Ти вже дорослий кіт, а я... я за мамою... **сумую*** (4, с. 46); *Дівчинка у вікні **сумно** підперла голову долонями й пильно зиркнула прямисінько в Лесині очі* (4, с. 58);

– плач, голосіння, напр.: *Лариса заховала обличчя на теплих грудях старої й **заплакала** – вперше за кілька останніх років* (3, с. 12);

Світлана була надзвичайно спокійним немовлям, **плакала** мало, а коли й кричала, то від голоду (3, с. 29); Її **плач** онімів. Мій малесенький янгол перелякано задихався в сніжній безмежності, а я **голосила** над ним крижаними слізьми (3, с. 30); На сільському обійсті **голосила** жінка – висока й худа, як жердина. **Голосила** страшно, припадала до землі, билася об неї головою й набирала повні пригорці (4, с. 11);

– боязнь, страх, переляк, жах, жахіття, ненависть, напр.: Лариса **боялася** свого ката в чорній мантії, навіть **ненавиділа** (3, с. 15); Безсоння наче катування, тільки інквізиція – ніч, що стискає змучене тіло в лежцатах, де немає снів, самі марення та **жахіття** (3, с. 15); **Страх** знову згадав про Ларису, а нічні **жахи** привели до ліжка всіх привидів минулого (3, с. 16); Русява голівка **ляжливо** втислася в плечі (4, с. 11);

– приреченість, напр.: Може, тому тут і стільки вовків розвелось? Аби було кому вити від **приреченості** (3, с. 13); Леся читає **приреченість** в інтонаціях, поміж слів, в очах навпроти. Їм усім байдуже. Віджила, та й по всьому (4, с. 210).

Ця логико-предметна лексика представлена іменниками, прикметниками, прислівниками та дієсловами. Іноді подибуємо й емотивні дієслова (або ж фразеологізми, співвідносні з дієсловами), напр.: Ти ж його душечку своїм болем на тому світі **викручуєш-розриваєш**, а **слізьми топиш** (4, с. 39); Натомість Леся збагнула, що люди можуть **сходити** не кров'ю, а **слізьми** (4, с. 333); Мати спокійно **заливала очі горілкою** й далі, часом навіть здавалося, вона встигла забути, що її дівчинка вже не зовсім і дівчинка (3, с. 67).

Глибину внутрішніх переживань героїв досить показово розкрито через кольористику: душевний неспокій, відчай, журба, втрачене щастя чи характеристика людей передано словами на позначення чорної (або темної) барви, напр.: Її **світ** давно вже **чорного кольору** (3, с. 11); Після білої смуги рано чи пізно **життя** набирає **чорної барви** (4, с. 208); Коли Лариса засинала, уявляла велике **чорне ніщо** – пусте й безглузде. Напевно, саме там відчуває себе зараз жінка-дівчинка з темними очима (3, с. 45); **Чорні думки** бувають у **чорних душею**... (3, с. 27); У господині... в очах... розліталось і з шалом билось об райдужну оболонку **чорне гайвороння** (4, с. 47); Дурненька. У кого [закохалася]? Ви ж **чорне** й біле... (4, с. 271). Сірий чи сивий кольори у творах символізують не просто старість і давнину, а печаль, співчутливість: Обличчя до тарілки опустила, голови не підведе, зубенята цокотять, **сіра** якась (4, с. 39); **Сірості** було багато. Вона була скрізь. **Сірість** кожного прожитого дня й **сірість** завтрашнього... (3, с. 97); Переді мною лежала старенька – **сива-сива**... (3, с. 144).

Не менш вдало демонструють внутрішній світ людей порівняння: *Жінка, не витримавши погляду, озирнулася по кімнаті, немов бачила те все вперше, похитнулася, впала на зашлену підлогу, покотилася по ній жмутком болю й заголосила протяжно, що вовчиця завилала* (4, с. 24); *Щодо іноземців, то вони ставали батьками для таких, як ми (з дитячого будинку), ще частіше, ніж громадяни нашої країни, очевидно, кинуті діти виявлялися більше потрібні чужим* (3, с. 115); *Ти скажи, Маріє, що ж це у світі коїться, щоб собаки за людей сердечнішими стали* (3, с. 66); *«Сьогодні говоруха була напрочуд мовчазна й похмура, схожа на грозову хмару, і не одну»* (4, с. 204). Цей стилістичний прийом «надає вислову унаочнення, особливої виразності та асоціативності, робить його барвистим і соковитим, виявляє ставлення мовця до сказаного»²⁹.

Ступінь прояву психоемоційного стану спостерігаємо і на синтаксичному рівні. Уперше про «експресивний синтаксис» у 60-х роках ХХ століття заговорив Ш. Баллі, а сучасні дослідники довели, що певна модель речення (зокрема, парцельовані та приєднувальні конструкції, алюзії, прикладки, складні речення, усічення, питально-відповідні форми) може слугувати засобом вияву емотивності³⁰.

Дібраний фактичний матеріал з текстів творів Олени Печорної уможливує навести такі приклади згаданих засобів: *Усі вони сяяли усмішками й зосереджено дивилися поперед себе... а там... стояла молодесенька вчителька й щасливо всміхалась у відповідь* (4, с. 130); *Останнє, що бачили подружки, коли зачиняли за собою двері, була усмішка Людмили Миколаївни... несмілива й від того подібна до першої весняної квітки* (4, с. 131); *Ну от. Місію виконано. Налякав відвідувачів. Ой! А що тут у кишені лікаря? Певно, отакенний шприц* (4, с. 131); *Ніяка жінка, хоч золота, не варта того. Бо дід... Він же добрий, коли з ним по-доброму...* (4, с. 158); *Тату... Нащо ви так? А як... як розіб'ється?..* (4, с. 158); *Віко... Це ти? Правда? Та ти гори здвигнути можеш... У тобі ж енергія вирус... Чому нам не розповіла? Чому не пішла одразу?»* (4, с. 231); *Він зупиняється за півкроку. Дивиться... і плаче. Із сірих очиськ котяться справжні сльози, бо звір розуміє... якщо Леся не ступить назустріч, вони застрягнуть у лабіринті вдвох... Навіки... За півкроку один до одного...* (4, с. 280); *Дивне відчуття заціпеніння й ненависті, а ще бажання померти. Останнього я прагнула так сильно, що, здавалось, зусиллям волі змогла б примусити серце спинитись, адже*

²⁹ Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ : ВЦ «Академія», 2011. С. 136.

³⁰ Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис. Сучасні напрямки досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2011. С. 222.

жити після такого не можна (3, с. 63); *А хіба я можу давати людині надію, коли сама її не маю?* (3, с. 119).

За допомогою обірваних речень, особливість яких полягає в тому, що про зміст сказаного читач або додумує, або розуміє все з попередньої конструкції, авторка показує **страх, біль, невпевненість, тривогу чи напруженість** героїв того чи того твору, напр.: *Він хорошиий, але...* (4, с. 96) – сумніви Лесі у почуттях до Миколи Панського; *Бачу... Ще б її долю побачити – і тоді...* (4, с. 230) – бажання бабусі Зої хоча б перед смертю побачити обранця онучки; *Бабуся ввімкнула його (світло) зненацька й чомусь вийшла. А чому, і сама не знала. Теє...* (4, с. 325) – тривога старенької, її несвідома поведінка з приводу довгої відсутності Лесі; *А я не можу... Вони там святкують народження, щастя бажують. Я... це неправильно...* (3, с. 33) – невимовний біль втрати Ніною її коханого; *Я не знаю, не впевнена... розумієш...* (3, с. 118) – вагання Ніни стосовно згоди на нове побачення.

Емоційно-експресивну функцію виконують у реченнях і звертання. Тут варто зазначити, що в аналізованих творах звертальні конструкції мають здебільшого вияв позитивних переживань – турботи, приязні, любові (хоч іноді з болем), напр.: *Доброго ранку, хороша моя!* (3, с. 38); *До останнього подиху за Вас молитиму Творця, рідна Ви наша!* (3, с. 70); *Та ти, дитино, не турбуйся, ми придивимося за старим...* (3, с. 221); *Ходімо, маленька, зі мною!* (4, с. 22); *Сонечко моє, як же я скучила за уроками й школою!* (4, с. 130); *Віко, Вікусю, рідненька, подивися на мене* (4, с. 230); *Дівчинко моя, а хто це?* (4, с. 231). Часто такі речення зі звертаннями підсилюються вигуками, напр.: *Йой-йой! Наробив ти, Михайлику, горя! Ой, наробив!* (4, с. 13); *Господи!.. Дусю!..* (4, с. 163); *Ох, Лесю-Лесюничко, гірке ж яке воно, оте кохання!..* (4, с. 221); *Господи, рибко моя золота!* (4, с. 231); *Ш-ш-ш! Вікусю, ну не можна так! Годі, дитино!* (4, с. 186); *Йой-йой! Кохання!* (4, с. 310).

Як вважає Л. Бабенко, емоціям «притаманний подвійний спосіб відображення в мові. По-перше, вони проявляються в мові як емоційний супровід, емоційне забарвлення, що виникає внаслідок проникнення в мову емоційного стану мовця у вигляді емоційних оцінок. По-друге, емоції відображаються мовними знаками як об'єктивно існуюча реальність»³¹. Саме тому говоримо про два способи їх вияву – вербальний і невербальний.

³¹ Цит за: Кухта О., Цьох Л. Аналіз перекладу мовних засобів вербалізації емоцій в англо-українському перекладі роману Дж. Фаулза «Колекціонер». *Молодий вчений*, 2021. Вип. 11 (99). С. 224.

Якщо вербальний представлений словесно, то невербальний – оптичними (позою, мімікою, жестами, сміхом, контактом очей), акустичними (висотою, силою та тембром голосу, паузою та інтонацією) і кінетичними (поцілунком, обіймами, рукостисканням) компонентами.

Міміка в аналізованих текстах слугує для вираження задумливості, враженості, заспокоєння, напр.: *На затишному подвір'ї занурена в себе бабуся розкидала золотисті зернята кукурудзи...* (3, с. 11); *...коли його побачив Костя, одразу ж зблід і влаштував справжній допит* (3, с. 144); *Вогник дивилася в очі Кості, не відриваючись, навіть не кліпаючи, нам навіть на мить здалось, що перед нами колишня Вогник, потім іронічно посмінулася* (3, с. 145); *Леся розчулено кліпала очима й не могла повірити* (4, с. 166); *Усмінулася. Вона вже навіть не пробувала зателефонувати. Навіщо? Можна ж отак виливати душу невідь-кому, як самій собі* (4, с. 222).

Через позу й жести (тобто характер руху чи рух тіла і його частин) авторка передає як позитивні, так і негативні стани психічної активності: здивування, прихильність, радість, безтурботність, неспокій, сум і відчай, напр.: *Господиня ненароком підвела голову й застигла, неначе перед нею з'явився живий мрець* (3, с. 11); *Бабуся мовчки підійшла до жінки й лагідно погладила по голові, як хвору дитину* (3, с. 12); *Я падала в ноги лікарям, гамселела у вікна «швидкої» й кричала, щоб повернули сестричку* (3, с. 47); *Вражена Ніна ще довго терла зап'ястя, на яких немов залишилися сліди від чужого благання* (3, с. 271); *Дівчатко задріботіло червоними чобітками й, підстрибуючи, пірнуло в лісову гущину* (4, с. 59); *Притихла. Худеньке тіло затремтіло під теплими долонями гості* (4, с. 26); *Жінку колотило. Тіло трусилося, немов із нього справді зграями вилітали тіні крилатих створінь і довбали тишу довжелезними дзьобами* (4, с. 47); *Дівчинка у вікні сумно підперла голову долонями й пильно зиркнула прямісінько в Лесині очі* (4, с. 58); *Дівчина опустилася навколішки, заходилася збирати деталі... Вона не могла опанувати рухів власного тіла* (4, с. 294).

ВИСНОВКИ

Дослідження емотивної лексики Олени Печорної – ще один крок у лінгвістичному аналізі творів письменниці. Тим паче, що ідіолект мисткині надзвичайно колоритний і не позбавлений психологізму. Тому й спонукає до постійного вивчення.

Опрацьований матеріал дає підстави висновувати, що мовне вираження різних емоцій та почуттів персонажів творів «Грішниця» та «Фортеця для серця» відбувається через так звані маркери емотивності, до яких уналежнюють численні лінгвістичні засоби різних мовних рівнів: фонетичного (інтонація, паузи), лексичного (уживання

емотивних лексем, фразеологізмів, кольоративів, синонімів, антонімів), морфологічного (послугування для вираження емоцій словами різної частиномовної належності), синтаксичного (ускладнення речення однорідними членами речення, звертаннями, вставленими конструкціями тощо; використання різних видів речень, серед іншого й різного комунікативного призначення), стилістичного (увираження емоційних станів за допомогою різних видів повторень, порівнянь, антитези).

АНОТАЦІЯ

У пропонованій студії за рахунок аналізу засобів увираження різних мовних рівнів досліджено особливості вербалізації емоцій та почуттів персонажів з творів Олени Печорної «Грішниця» та «Фортеця для серця».

З'ясовано, що емотивна лексика здатна передавати завдяки своїй емосемантиці та стилістико-синтаксичним особливостям найтонші порухи людської душі – від позитивного до негативного сприйняття дійсності та за способом вираження оцінності.

Текстуальним аналізом творів доведено, що емоційність і експресивність тісно пов'язані між собою, що уможливує говорити про яскраво представлену емоційно-експресивну лексику, яка слугує як для схвалення, так і заперечення людських дій та подій.

Важливу роль для вияву емоцій і почуттів відіграють кольоролексеми на позначення *чорного, білого та сірого*.

Вагомими для сприйняття емотивності є й синтаксичні засоби, зокрема питально-відповідні форми, обірвані та вокативні речення.

Література

1. Березовська-Савчук Н. А. Синтаксичні засоби вираження емоції «смуток» (на матеріалі лірики Ліни Костенко). *Філологічні студії*. 2017. Вип. 16. С. 270–280.
2. Березовська-Савчук Н. А. Лексика мовної репрезентації емоції смутку (на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко). *Філологічні студії*. 2018. Вип. 17. С. 99–110.
3. Бикова С. В. Особливості емоційного інтелекту жінок та чоловіків. *Наука і освіта*. 2015. № 10. С. 126–130.
4. Вавринюк Т. І. Емоційно-експресивна лексика в поетичному мовленні (на матеріалі творів Ліни Костенко). *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 67–73.
5. Вишневський С. Механізми виникнення емоцій, їх види, прояви та стани : матеріали I Всеукраїнського круглого столу. *Актуальні*

напрями психопрофілактичних заходів у закладах вищої освіти : матеріали І Всеукраїнського круглого столу (м. Дніпро, 18 травня 2018 року). Дніпро : ДДУВС, 2018. С. 19–24.

6. Галів У. Засоби вираження емотивності як лінгвоментальні формули (на прикладі поезій Л. Костенко, В. Стуса, М. Вінграновського). *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 53–60.

7. Галян І. М. Саморегуляція оцінних ставлень вчителя у педагогічній взаємодії : монографія. Дрогобич : Відродження, 1998. 160 с.

8. Голод О. Є. Особливості семантики та функціонування пейоративної лексики в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2001. 18 с.

9. Городенська К. Г. Варіативність словотворчих суфіксів у розмовних найменуваннях осіб за зовнішніми ознаками. *Українська мова* : науково-теоретичний журнал. 2022. № 1 (81). С. 3–20. DOI: doi.org/10.15407/ukrmova2022.01.003.

10. Карпюк Ю. Я. Практикум з загальної психології : навчально-методичний посібник / за ред. Ю. Я. Карпюк. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2016. 145 с.

11. Кемінь У. Емоція, емоційність та емотивність : до проблеми розмежування термінопонять. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : Серія : Українська мова*. 2020. № 1 (25). С. 12–16. DOI: https://doi.org/10.24061/202285.

12. Ковпик С. Специфіка емотивного субстрату роману С. Андрухович «Фелікс Австрія». *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2019. Вип. 25. С. 79–83. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863.0/25.178943.

13. Коновал І. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа емотивно-оцінними семантичними засобами в мовотворчості Олександра Довженка. *Література та культура Полісся. Серія : Філологічні науки*. 2019. Вип. 96. № 13. С. 194–201. DOI: 10.3165/2520-6966-2019-13f-96-194-201.

14. Кузенко Г. М. Емоціональні висловлювання як об'єкт наукових досліджень. *Психолого-педагогічні та лінгвістичні аспекти викладання мовознавчих дисциплін у вищій та середній школі* : матеріали наукової конференції. Миколаїв : МФ НАУКМА, 1998. С. 112–118.

15. Кухта О., Цьох Л. Аналіз перекладу мовних засобів вербалізації емоцій в англо-українському перекладі роману Дж. Фаулза

«Колекціонер». *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 223–227. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-50>.

16. Лелет І. О. Емоційність vs емотивність : взаємозв'язок та розмежування понять. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2021. № 49. С. 106–110. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-1.26>.

17. Матвійчук О. М. Експресивний синтаксис. *Сучасні напрями досліджень міжкультурної комунікації та методики викладання іноземних мов*. Житомир : Вид-во ЖДУ, 2011. С. 221–223.

18. Марінашвілі М. Д., Весна Т. В., Склярова Л. П. Мовні засоби вираження емотивності в художньому діалозі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2022. Вип. 56. С. 90–94. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.56.19>.

19. Основи психології : курс лекцій з вибіркової дисципліни для здобувачів фахової передвищої освіти денної форми навчання / уклад. І. В. Чигринюк. Луцьк : ТФК ЛНТУ, 2022. 128 с.

20. Охріменко М. Структурні й ідіоетнічні особливості одиниць фразеосемантичного мікрополя «тривога / хвилювання» у сучасних перській і українській мовах. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2018. Вип. 18. С. 257–263.

21. Прокойченко А. В. Диференційні ознаки категорії експресивності, емотивності та оцінності. *Взаємодія одиниць мови та мовлення : комунікативно-когнітивний, соціокультурний, перекладознавчий і методичний аспекти* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 березня 2014 року) / ред. О. В. Ткачик. Київ : НТУУ «КПІ», 2014. С. 45–48.

22. Сагач Г. Емоційні суфікси на позначення позитивної суб'єктивної оцінки. *Українська мова і література в школі*. 1975. № 12. С. 24–30.

23. Сікорська В. С., Шарпило Б. А. Іменники з суфіксами суб'єктивної оцінки в сучасній українській мові. *Мовознавство*. 1977. № 6. С. 13–23.

24. Сліпецька В. Взаємозв'язок понять *емоційність, оцінка, експресивність* – актуальна проблема лінгвістичної теорії емоцій. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2016. Vol. IV. S. 149–153. DOI: [10.14746/sup.2016.4.19](https://doi.org/10.14746/sup.2016.4.19).

25. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 176 с.

26. Терещук А. Д. Досвід вивчення афектів особистості в українській психології ХХ століття. *Становлення базових парадигм української психології* : колективна монографія / за ред. В. В. Турбан. Київ : Видавничий дім «Слово», 2017. С. 82–105.

27. Цинтар Н. В. Гендерні особливості емотивного фону та емотивної тональності англійських художніх творів ХІХ століття. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2022. № 57. С. 97–101. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2022.57.23>.

28. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.

29. Шабат-Савка С. Синтаксичні маркери емотивності в художньому дискурсі (контекст «Щоденника страченої» Марії Матіос). *Закарпатські філологічні студії.* 2021. Вип. 18. С. 85–90. DOI: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.18.14>.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Вінграновський М. Любове, ні не прощай : Вибрана лірика. Київ : Український письменник, 1996. 149 с.

2. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 558 с.

3. Печорна О. Грішниця / передм. М. Іванцової. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 288 с.

4. Печорна О. Фортеця для серця : роман / передм. Н. Шевченко. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 368 с.

5. Симоненко В. Задивляюся у твої зіниці. Вибране. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2019. 208 с.

6. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина? Харків : Фоліо, 2017. 409 с.

7. Стус В. Палімпсести. Вибране. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021. 351 с.

Information about the author: Melnyk Liubov Bogdanivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
24, Ivana Franka st., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine